

Fizetett könyvtári szolgáltatások: mi a helyzet Csehszlovákiában?

Ha a politikai kerekasztal nem is divat minden közép-kelet-európai országban, szakmai kérdésekben újabban annál inkább élnek vele. Főként a korábban pikánsnak számító gazdasági, oktatási és kulturális kérdéseket próbálják meghányi-vetni, jobb megoldáshoz segíteni ily módon. Ez alól a könyvtár- és tájékoztatásügy sem kivétel.

A két cseh könyvtáros-folyóirat, a **Technická knihovna** és a **Čtenář** ezúttal a fizetett könyvtári szolgáltatások problematikájának megvitatására ültette kerekasztal köré a nemzeti, az általános tudományos és a megyei-járásai könyvtárak képviselőit. Jó oka volt erre, mivel "a könyvtárak, e kulturális intézmények sem állnak kívül azokon a gazdasági és társadalmi változásokon, amelyek a legutóbbi időkben társadalmunkat mozgatják. Ebben az összefüggésben mind gyakrabban hangzanak el az efféle kérdések: »Nem tudnának-e a könyvtárak is garantált módon hozzájárulni a működési és fejlesztési költségek előteremtéséhez? Nem tudnának-e a könyvtárak is keresni?«.

A kérdések ilyen felvetése – természetesen – nem tekinthető csehszlovák találmánynak: a nyugati szakirodalom adja rá az ihletet. Az viszont érdekes, hogy korántsem a könyvtárosi berkek vetik fel őket vagy korántsem a legerőteljesebben. E tekintetben a fenntartók – a minisztériumok és a tanácsok – a legaktívabbak, ezen belül is nem a szakigazgatási, hanem a pénzügyi szervezeti egységek. A prágai városi könyvtár képviselője pl. elmondta: a kerekasztalnál elméleti-elvi vitát nem is érdemes folytatni a szolgáltatási díjakról, mivel az ő fenntartójuk évről évre nagyobb bevételt ír elő a könyvtár számára. A fővárosi tanácsban tartott értekezletek mással sem foglalkoznak, mint azzal, hogy miként lehetne a könyvtár bevételeit tovább fokozni. A könyvtárosok kényszerhelyzetben vannak, s egyre több szolgáltatást kénytelenek fizetséghez kötni, ui. ha nem teljesítik a bevételi tervet, veszélybe kerül az egész költségvetés.

Bár ez a "fináncdiktatúra" még nem országos jelenség, más hozzászólók is tapasztalnak hasonló tendenciákat. A fenntartók bevétel-központúságát a résztvevők annál is inkább fájlatják, mivel az előírt bevételt vissza kell fizetni a költségvetésnek, illetve csak a 100%-os bevétel teljesítés után lehet a többlet 25%-át állománygyarapításra, 25%-át pedig jutalmazásra visszatartani. Ezért a bevételek fokozása a könyvtárosok többsége szempontjából értelmet veszti, minthogy ők a szolgáltatások fizetséghez kötését legfőképpen a könyvtárak gyarapítási-felszerelési feltételeinek javítása érdekében viselnék el. Ahhoz, hogy a bevétel a könyvtárakban maradjon, költségvetési intézményből önfenntartó intézménnyé kellene válniuk. Az önfenntartás viszont olyan díjszínvonalat feltételez, amit a lakosság, különösen annak legfiatalabb része nem viselne el.

E ponton mindjárt ki is bukott a differenciálatlan megközelítés teljes abszurditása. Az egyik résztvevő leszögezte: nem szabadna megengedni, hogy a könyvtárak működésében a szűken vett gazdasági érdekek a kulturális érdekek fölébe kerüljenek. Nem kerülhet az ügy olyan helyzetbe, hogy a lehető legnagyobb haszonra való törekvés következtében korlátok közé szoruljanak vagy egészen megbénuljanak a könyvtár alapvető funkciói.

Az ebben való egyetértést követően az eszmélkedés során mind érzékenyebben vették figyelembe a könyvtárak típusát, gyűjtő- és feladatkörét, olvasótáborát, a szolgáltatások jellegét. E tekintetben mind többen támogatták azt a javaslatot, amelyet a *Matica slovenská*, a szlovák nemzeti könyvtár dolgozott ki cseh és szlovák könyvtárosokkal együttműködve.

E javaslat leglényegesebb pontjai a következők:

- ▶ A könyvtári alapszolgáltatások (olvasótermi használat, kölcsönzés, a katalógusokban és kézikönyvekben való tájékozódás, valamint a "tájékoztató és tájékoztatásról" típusú szolgáltatások) továbbra is maradjanak ingyenesek.
- ▶ Ne legyen beiratkozási díj sem, ahol ilyet szednek, hagyjanak fel vele.
- ▶ A fizetett szolgáltatások körébe tartozzék a hagyományos és számítógépes információkeresés, a repro- és mikrográfiai szolgáltatások sokféle válfaja, a tanulmánykészítés, a könyv- és folyóiratkiadás, a szakfordítói tevékenység és a videokölcsönzés.

A résztvevők úgy látták, hogy a javaslat megvalósulása esetén bizonyos automatizmus alakul ki a tekintetben, hogy mely könyvtárak lesznek – lehetnek – "kereső könyvtárak" és melyek nem, illetve alig vagy "nem jellemzően". Könnyű belátni, hogy fizetett szolgáltatásokat elsősorban a termelést információval ellátó könyvtárak vezethetnek be. A nemzeti, a felsőoktatási, az általános tudományos, a fizetésképes használói háttérrel nem nagyon rendelkező szakkönyvtárak és a legnagyobb közművelődési (megyei-járásai-városi) könyvtárak is- is alapon fognak szolgáltatni. Ám hogy mi tartozhat körükben a fizetett szolgáltatások szférájába, azt nagyon gondos mérlegeléssel kell eldönteni. Különben a tanulmányi, a kutatási és a művelődési érdekek nagy sérelmet szenvedhetnének el. A kisebb közművelődési és az iskolai könyvtárakban aligha lesz majd fizetett szolgáltatás.

A fizetett szolgáltatások bevezetése mellett érvelő résztvevők felvetették azt is, hogy e szolgáltatásoknak lehet olyan előnyük is, amelynek révén "kiszűródnek az indokolatlan könyvtárhoz fordulások", illetve "ellenőrzés alá kerül a könyvtárosok munkájának eredményessége". Ezeket az észrevételeket – máshogy enyhe a szó – kikérték maguknak a többségben levők. Egyrészt – mondták – a könyvtáros és a könyvtár sem arrogáns, sem arisztokratikus nem

lehet a számára feltett kérdések vonatkozásában, másrészt nem szabad a könyvtárosokról feltételezni, hogy a bevétel ellenőrző szerepe nélkül hanyagul tennék a dolgaikat.

Eleinte meglehetősen egybehangzó követelmény volt, hogy a fizetett szolgáltatások árait központilag állapítsák meg. Am ahogy eluralkodott a differenciáltság követelménye, többen a hálózatonkénti vagy könyvtártípusonkénti megállapítás szükségessége felé hajlottak. Egyébként az a tény is ebbe az irányba terelte a gondolkodást, hogy a fizetett szolgáltatások díjának megállapításához hiányzanak az objektív metódikák. (Pl. az irodalomkutatásoknál "darabban" vagy "relevanciában" kell-e számolni, esetleg a rájuk fordított időben-e, ami viszont felettébb szubjektív, s egyaránt függ a könyvtáros és a kézikönyvtár "felkészültségétől".)

Tulajdonképpen nem a fizetett szolgáltatások témakörébe tartoznak a "szankciós díjak", tehát a sürgetésért, a késésért és a könyvelvességért felszámolható tételek. Ennek ellenére a kerekasztal meglehetősen részletesen és határozottan foglalkozott velük, nevezetesen lényeges emelésüket látta szükségesnek. Az elveszett művekért akkora díj bevezetését követelték, amelyért a már egyébként beszerezhetően dokumentum reprográfiai másolata elkészíthető.

/Poplatky za knihovnické služby – ano či ne? = Technická knihovna, 33. köt. 3. sz. 1989. p. 65–66., 70–83./

(Futala Tibor)

Nagyobb "szeletet" a költségvetés "tortájából": hogyan indokoljuk meg a könyvtárak és információs rendszerek költségvetését

A könyvtárak szakmai tekintélye általában attól függött, milyen mértékben voltak képesek fejleszteni állományukat. Az állomány nagysága szakmai körökben és a fenntartók szemében mindig is a siker mércéje volt. Ez az állománygyarapítási politika azonban a lekötött költségek magas arányát tette szükségessé; következésképpen a költségvetési igények az inflációt követő vagy a gyarapodást szolgáló keretek megemelésére irányultak az állami és a magánsektorban egyaránt, gyakorlatilag a könyvtár nagyságától függetlenül. Az erőforrások iránti verseny kiéleződésével, a hagyományos hozzáférési módokat felváltó információs technológia terjedésével és az anyaintézmények egészében érvényes gazdasági módszerekre való rákényszerüléssel ez a hozzáállás sok szempontból megkérdőjelezhető.

A könyvtárvezető szemszögéből

A könnyen hozzáférhető, nagy könyvtári állomány kívánatos voltába vetett hit megrendítése nem könnyű feladat, s miközben viszonylag egyszerű a fenntartási költségeket kiszámítani, a kapcsolódó költség – haszon hányadok megállapítása bonyolult. Éppen ezért az új költségvetési technikákkal szemben vonakodás tapasztalható.

Az ingyenes közművelődési könyvtári szolgáltatások növekedése és a más szektorokban működő könyvtárakra és információs szolgáltatásokra gyakorolt hatása következtében a felhasználók viszonylag alacsony értéket tulajdonítanak a kapott információknak, ezért állandó feszültség mutatkozik a szolgáltatás fenntartásához szükséges költségek és a között az összeg között, amit a használók vagy a fenntartók fizetni hajlandók érte. A korlátozott források és

ez a fajta használói magatartás megnehezíti új szolgáltatások bevezetését vagy a meglévők továbbfejlesztését.

Ezek a költségvetési gondok elválaszthatatlanok az információtechnológia megváltozásának következményeitől: a könyvtárosok továbbra is az információk fizikai állományának háborítatlan urai maradnak, de az új információs technikák bevezetésével a felhasználók számos forrást közvetlenül is igénybe vehetnek elektronikus úton.

Szakértők és tanácsaik

A könyvtári és információs szolgáltatások költségvetési módszerei sokat fejlődtek az utóbbi időben. Schwuchow szerint a költségvetési rendszereknek a következő feladatokat kellene ellátniuk [1]:

- ▶ a költségvetés struktúrájának specifikálása (a költségvetés költségfajtánkénti összetételének, ill. funkcionkénti megoszlásának megadása),
- ▶ az egyes funkciók és tevékenységek hatékonyságának ellenőrzése,
- ▶ a különböző információs és dokumentációs szolgáltatások árkalkulációjának alátámasztása,
- ▶ egyes működési területek és szolgáltatások fenntartásával vagy megszüntetésével összefüggő döntések előkészítése,
- ▶ különböző rendszerek teljesítményének összehasonlítása,
- ▶ a költségek alakulásának előrejelzése meglévő szolgáltatások átszervezése vagy újak bevezetése esetén (költségindexek megadása).

A könyvtári és információs rendszerek ráfordításainak költségelemzésére számos eljárás van, de kevésbé tisztázott, hogy a ráfordítások változása